

Архітектурні об'єкти як елементи соціального простору міста в предметному полі соціальних наук

Надія Міхно, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Представлена спроба охарактеризувати основні теоретичні підходи до вивчення архітектурних об'єктів міського простору в дискурсі соціальних наук. Представлені основні зміни фокусу аналітики від теоретичних викладок класичного періоду теоретизування до сучасного модусу аналізу: історико-культурологічні, соціологічні та урбаністичні теорії та ін. Зафіксовані наукові експлікації вчених щодо символічного, комунікативного, ідеологічного змісту архітектурних ландшафтів у просторі міста. Простежено змістовне наповнення категорій «архітектурний світогляд», «архітектурний простір», «архітектурний ландшафт». Оцінено вплив сучасних постмодерністських концепцій на зміну вектору дослідження особливостей (де)конструкції соціального простору міста із урахуванням архітектурної складової – підкреслено момент виникнення архітектурного неоавангардизму, що включає в себе три напрямки: постмодернізм, деконструктивізм і нелінійну архітектуру (репрезентується в працях Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, Ж. Ліотара, Ж. Бодріяра). Виявлено специфіку аналітики архітектурних форм через призму інституційної теорії, структуралістського напрямку, цивілізаційний, фігураційний підходи. Звернено увагу на диференційно-теоретичний аналіз архітектурної семантики міста. Зафіксовано, що архітектурний простір міста розглядається рядом науковців в контексті символічного взаємодії між владними структурами та акторами за допомогою архітектурних конструкцій та оформлення життєвого середовища.

Ключові слова: *архітектурний ландшафт, міський простір, архітектурний світогляд, урбаністика, соціологія архітектури, соціологія міста, символічний простір, семантичний простір міста, образ міста, культурний код*

Architectural objects as elements of the social space of the city in the subject field of social sciences

Nadiya Mikhno, V. N. Karazin Kharkiv National University

The study tested that cities are studied from different perspectives: from city-to-city links, structural elements of urban space to everyday practices of cities. Among the representatives of the scientific field, which made a significant contribution to the development of the theory of urban research is to highlight J. Bodriyar, P. Bourdieu, D. Becker, D. Jacobs, C. Lynch, A. Lefevra, M. Castells, D. Garvey, A. Scott, R. Pal, J. Fischer, H. Delitz and others. Moreover interesting and thorough are the scientific works of Ukrainian researchers – V. Sereda, M. Sobolevskaya, L. Males, Y. Soroka, D. Sudin, A. Petrenko-Lisak, A. Mikheeva, L. Nagorna, O. Musiyuzdov and a number of others. In this case, the methodological position of the researchers is relevant, which states that the symbolic space of the city is formed through the ability of visual objects to translate cultural and symbolic codes with the help of geometric, semantic and aesthetic characteristics. For example, in this work, one of the key terms is «architectural landscapes» with which it is possible to analyze the combination of spatial forms in the city with meaningful cultural and ideological content. It was recorded that the signs or symbolic markers can serve as architectural buildings, monuments, memorable signs, street names, informational and promotional posters, and so on. The main objects of research in the sociology of the study of architectural forms gradually became the phenomenon of buildings and structures, as well as the development of theoretical directions in architecture, the study of the place and role of space in sociology and cultural studies. As a result in the methodological space, along with the phenomenological, anthropological, and linguistic turns, the term «architectural turn» appears. From the point of view of the system theory, architecture is not seen as the main subject of research, namely communication on architecture. Accordingly, institutional theory in sociology considers architecture as an «institutional mechanism» that firmly asks individuals a certain social order and allows for the implementation of architectural ideas. On the other hand, at the same time, open questions remain regarding the meaningful content of the meanings contained in the objects of architecture. The postmodern direction, which reveals other aspects of the study of architectural forms, deserves special attention. Discreteness

of social life, «decentralization of the subject», the decomposition of reality into actual and virtual, freedom and spontaneity as characteristics of the postmodern era are reflected and read in the architecture of postmodern. The architectural space of the city is considered by a number of domestic and foreign researchers in the context of symbolic interaction between power structures and actors through architectural constructions and design of a living environment.

Keywords: *architectural landscape, urban space, architectural outlook, urbanism, sociology of architecture, city sociology, symbolic space, semantic space of the city, image of the city, cultural code*

Архитектурные объекты как элементы социального пространства города в предметном поле социальных наук

Надежда Михно, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Представлена попытка охарактеризовать основные теоретические подходы к изучению архитектурных объектов городского пространства в дискурсе социальных наук. Указаны основные изменения фокуса аналитики от теоретических конструкций классического периода до современного модуса анализа: историко-культурологические, социологические и урбанистические теории и др. Зафиксированы научные экспликации ученых относительно символического, коммуникативного, идеологического содержания архитектурных ландшафтов в пространстве города. Прослежено содержательное наполнение категорий «архитектурное мировоззрение», «архитектурное пространство», «архитектурный ландшафт». Оценено влияние современных постмодернистских концепций на изменение вектора исследования особенностей (де)конструкции социального пространства города с учетом архитектурной составляющей – подчеркнут момент возникновения архитектурного неоавангардизма, который включает в себя три направления: постмодернизм, деконструктивизм и нелинейную архитектуру (репрезентируется в работах Ж. Дерриды, Ж. Дельоза, Ж. Лиотара, Ж. Бодриера). Выявлена специфика аналитики архитектурных форм через призму институциональной теории, структуралистского направления, цивилизационный, фигурационный подходы. Обращено внимание на дифференциально-теоретический анализ архитектурной семантики города. Зафиксировано, что архитектурное пространство города рассматривается рядом ученых в контексте символического взаимодействия между властными структурами и акторами с помощью архитектурных конструкций и оформления жизненной среды

Ключевые слова: *архитектурный ландшафт, городское пространство, архитектурное мировоззрение, урбанистика, социология архитектуры, социология города, символическое пространство, семантическое пространство города, образ города, культурный код*

Постановка проблеми.

В сучасних умовах розвитку наукової думки місто як об'єкт дослідження потрапляє у фокус уваги представників ряду наукових напрямів. Міста вивчають з різних ракурсів: від зв'язків між містами, структурних елементів міського простору до повсякденних практик містян. Варто зазначити, що простежується тенденція до посилення уваги саме у векторі аналитики повсякденного простору: від акцентів, властивих Чиказькій школі, увага поступово зміщується до повсякденної матеріальності. В контексті даного дослідження, показовою є модель Стіва Пайла, що пропонує зфокусувати увагу на об'єктах повсякденного життя міста, які в більшості випадків наукового аналізу не потрапляють до предметної сфери вивчення – «високі будівлі або телефонні будки, могильні камені або статуї, графіті або рекламні щити» [9]. В свою чергу ці об'єкти містять приховані сенси, які створюють символічну тканину

міста та виступають інструментами конструювання, з одного боку, ментально-ідеологічного простору, з іншого боку, є частиною структурно-фізичного простору міста.

Аналіз досліджень і публікацій.

Як зазначає українська соціологиня М. Соболевська, класики соціологічної думки, засновники сучасної соціології – К. Маркс, Е. Дюркгайм, Ф. Тьонніс, Г. Зіммель і М. Вебер не написали спеціальних робіт (за винятком М. Вебера і Г. Зіммеля), присвячених соціологічному аналізу міста. Однак, вони фактично визначили подальший розвиток ідей і розробку проблематики міста як сфери інтересів вивчення і дослідження соціологічної науки. Закладена в працях класиків соціології теоретична перспектива стала методологічною основою більшості робіт сучасних дослідників, що науково розробляють тему соціології міста. Формування соціально-екологічної концепції визначних її представників – Р. Парка, Е. Бьорджесса, Р. Макензі, Л. Вірта та інших

відбувалося у тісному зв'язку дослідницьких завдань із вирішенням конкретних проблем міста. Серед представників наукового поля, що зробили вагомий внесок у розробку теорії міських досліджень, варто виділити Ж. Бодріяра, П. Бурд'є, Д. Беккера, Д. Джекобса, К. Лінча, А. Лефевра, М. Кастельса, Д. Гарві, А. Скотта, Р. Пала, Й. Фішера, Х. Делітца та ін. [8]. Цікавими та ґрунтовними є наукові роботи українських дослідників – В. Середи, М. Соболевської, Л. Малес, Ю. Сороки, Д. Судіна, А. Петренко-Лисак, О. Міхеєвої, Л. Нагорної, О. Мусієздова та ряду інших.

Мета дослідження.

В межах даної публікації, пропонується звернутися до розгляду таких об'єктів повсякденної матеріальності як архітектурні форми та простежити вектор наукової зацікавленості в дослідженні даного питання. Відповідно, основною метою дослідження є визначення характеру дискурсу щодо архітектурних об'єктів як елементів соціального простору в предметному полі соціальних наук.

Виклад основного матеріалу.

Постає питання щодо того яким чином об'єкти архітектури вбудовані у символічний простір міста. В даному випадку актуальною є методологічна позиція дослідників, яка стверджує, що символічний простір міста формується через здатність візуальних об'єктів до трансляції культурно-символічних кодів за допомогою геометричних, семантичних і естетичних характеристик. Як зазначає харківський соціолог О. Мусієздов, кордони фізичного простору, території виявляються досить благодатним предметом для демонстрації евристичності соціокультурного підходу, що постулює тезу відповідно якої будь-який, не лише власне соціальний, а й фізичний об'єкт [в даному випадку архітектурні форми] виступає об'єктом соціокультурним – маючи певне значення, смисл для діючого індивіда, будь-який об'єкт стає чинником його діяльності, а тому носієм соціального [11]. Тобто, як вдало відмічено українською соціологинєю О. Зубаревою (Білько), архітектурне середовище – це не стільки вираз індивідуального бачення її творців, скільки репрезентація соціального порядку через інформаційний потік, який формує в свідомості людей ментальні й ідеологічні простори. В свою чергу, у зазначеному аспекті, М. Кастельс говорить про те, що архітектурні форми в міському просторі – один із найбільш значущих кодів для прочитання базової

структури домінуючих в суспільстві цінностей [5, с. 345].

У даній роботі одним із ключових термінів є «архітектурні ландшафти», за допомогою якого видається можливим аналіз комбінації просторових форм у місті зі змістовним культурно-ідеологічним наповненням. Слід відмітити думку, виражену соціологом А. Петренко-Лисак відносно даної категорії аналізу: «Чому ландшафти? А тому, що коли ми мислимо щось як ландшафт, ми оперуємо суцільностями і своїм положенням в них. Ми бачимо простір і спостерігаємо час в їхній глобалізованій фізиці і семантиці. І все у множинності, адже ландшафти неоднорідні за своєю сутністю та поміж собою. Ландшафт не вічний, він фрактально змінюваний. І от копіюючи, при тому ще й послуговуючись глобалістською логікою, ми творимо артефактичні ландшафти штучних повторюваних відтворень» [14].

Вдало підкреслює зазначену думку українська соціологиня В. Середя, яка стверджує, що у певному сенсі місто можна розглядати як невербальну систему комунікації, як набір знаків та значень, що створюються і передаються його мешканцями, окремими соціальними групами чи інститутами, і формують так званий «режим правди» (використовуючи термінологію М. Фуко). Такими знаками чи символічними маркерами можуть слугувати архітектурні споруди, пам'ятники, пам'ятні таблички, назви вулиць, інформаційно-рекламні та агітаційні плакати тощо. Наприклад, у давніх суспільствах церква, мечеть чи синагога були найбільшою будівлею у центрі міста, а відтак, і найважливішою символічною спорудою. У сучасних постіндустріальних суспільствах місце сакральних споруд часто посідають комерційні офіси транснаціональних корпорацій та гіпермаркети, що своїм розташуванням, розмірами та архітектурним стилем подекуди нагадують гігантські собори. [8]. Звертає увагу на позицію французька вченого Гі Дебора у власних наукових викладах А. Петренко-Лисак: «...Дебор запропонував психогеографію як метод і науковий напрям, що має на меті вивчати точні закони та специфічні ефекти територіального оточення, при чому не важливо, свідомо воно організоване чи ні, але важливо те, що воно чинить впливові дії на емоції і поведінку людини...» [13].

Виходячи з цього, знакові сценарії в архітектурному просторі міста є ефективним механізмом соціального контролю, оскільки мешканці міста постійно знаходяться в тісному контакті з ним, не маючи можливості змінити існуючу то-

пологію. Так, Й. Фішер і Х. Делітц підкреслюють, що архітектура оточує нас всюди, ми стицаємося з нею щодня, відчуваючи її сталість і наочність, вона присутня, коли ми робимо різні дії. Архітектура, будучи постійно поруч і переважаючи над іншими комунікативними засобами культури, явно виділяється серед них. У своїх конструкціях вона втілює саму організацію суспільства [3, с. 114].

Повертаючись до ретроспективи дослідження архітектурних форм міського простору, слід звернутися до наступних теоретичних розробок. Вагомий внесок у розвиток міських досліджень склали історико-культурологічні, соціологічні та урбаністичні теорії Північної Америки й Європи у другій половині ХХ століття. До них відносяться роботи Ж. Бодрійяра «Місто і ненависть», Дж. Логана «The City as a Growth Machine», П. Бурд'є «Соціальний простір: поля і практики», К. Лінча «Креативне місто», Л. Мамфорда «Міф машини», Д. Джекобса «Смерть і життя великих американських міст» [4] та ряд інших. Цикл змін, які відбулися у ХХ столітті, зокрема інтенсивні процеси урбанізації заохотили науковців міркувати щодо комфортних умов існування у місті та спробувати прогнозувати майбутнє розвитку міст [17].

Як зазначає Є. Трубіна, на даний момент в західній урбаністиці можна виділити три потужні підходи: продовження традицій Чиказької школи, створення урбаністичної політекономії та постмодерністка урбаністика. Виникнення чиказької школи соціології було пов'язано з вибуховим зростанням населення американських міст у другій половині ХІХ століття. Науковці, які працювали в межах даної школи, досліджували місто як лабораторію з вивчення соціальних взаємодій: міграція, соціальна психологія, девіантна поведінка та низка інших проблемних точок в умовах зростання міст [12].

З огляду на розвиток урбаністичних досліджень у другій половині ХХ століття, помітне місце займають роботи потужних науковців, які працювали в межах соціології міста після 1945 року та в свою чергу вплинули на розвиток досліджень архітектури в соціології. До них можна віднести Х. Бардта та Р. Кеніга, які дали поштовх до публікацій ряду авторів. Та слід відмітити, що дослідники вивчали в першу чергу місто в загальній системі, а не архітектуру як самостійний предмет досліджень. Згодом, в 1972 році, вийшла у друк наукова публікація Х. Турна, а вже далі до обгово-

рення проблематики архітектури зверталися фахівці з соціології культури (М. Макропулоса, Й. Фішер, В. Прігге), соціології міста (Г. Шуберт, Б. Шеферс, Х. Хойзерман, Й. Дангшат, В. Сібель, Х. Боденшатц). На думку Х. Делітца, цікавий аспект порушувався в роботах С. Сассен, К. Дёрхёфер, С. Франк, К. Вереш, Ф. Будон.

Основними об'єктами дослідження в соціології напрямку вивчення архітектурних форм поступово став сам феномен будівель та споруд, а також розробка теоретичних напрямків в архітектурі, вивчення місця і ролі простору в соціології та дослідженнях культури. В методологічному просторі, на ряду з феноменологічним, антропологічним, лінгвістичним поворотами з'являється термін – «архітектурний поворот», і в сучасних умовах все більше соціологів займаються вивченням різновекторних напрямів даної проблематики, намагаючись сформулювати об'єкт і предмет соціології архітектури. Також в останні роки активізувався інтерес до соціології простору та ландшафтної архітектури. Але варто зазначити, що Х. Делітц відмічає, що як окремий науковий напрям соціологія архітектури не пройшла повністю етап інституціоналізації [3].

Доречно нагадати, що визнані теоретики соціології, щонайменше М. Хальбвакс та Г. Зіммель, зверталися до вивчення проблем архітектурної складової сучасних їм міст. Але предметно спробували пов'язати сучасне суспільство з формами і змістом архітектури, в першу чергу такі знакові для соціології свого часу фігури, як В. Беньямін, Е. Блох, Н. Еліас та М. Фуко. В роботах зазначених науковців, соціологічний ракурс дослідження архітектурних форм виступає як науковий аналіз (а потім і критика) архітектури; крім того, цілком доречними є спроби аналізу тенденцій в розвитку теорії архітектури, але системної теоретичної конструкції дослідження архітектури створено не було [3].

Показовим є звернення до робіт В. Беньяміна, в межах яких вчений аналізує вигляд капіталістичного суспільства в традиціях марксистської соціології на прикладі паризьких вуличок ХІХ століття. Архітектура в даному випадку виступає як «найважливіше свідчення прихованої міфології» локальної спільноти – в провулках з'єднуються сучасність, минуле і можливе майбутнє. У змістовному історіографічному аналізі Х. Делітц звертає увагу на то яким чином В. Беньямін презентує власні дослідження: «... коли дослідник відвідує провулки, які пережили свою епоху, він знаходить, подібно археологу,

збережену історію минулого суспільства. У цих архітектурно-просторових формах йому є нові соціальні типи, які впливають на сучасне суспільство. Потреби, світосприйняття і образ споживчого товариства змінюються під дією цієї специфічної архітектури провулків, пасажів, вулиць і будинків». У свою чергу З. Кракауер уявив в архітектурі берлінських пасажів «мармурову братську могилу» буржуазного суспільства. Цікавим є той факт, що Е. Блох, з одного боку, уявив в тенденції споруджувати будівлі у формі кораблів кінець архітектури буржуазного суспільства, з іншого – дав визначення фантазій архітекторів, назвавши їх соціально реалізованими утопіями. Зазначені автори в дусі марксистської критики ідеології, властивих соціологам Франкфуртської школи, вважали архітектуру проявом народження суспільства пізнього капіталізму. Відповідно їх погляди на функції теоретичних пошуків щодо архітектурних форм представляли собою критику певної ідеології, епоху появи «дизайну» вони кваліфікували як історичний захід, а прихований економічний сенс архітектурного буття сучасного їм суспільства аналізували з позицій матеріалізму.

Змістовним є напрацювання М. Фуко в напрямку дослідження соціально-психологічного впливу архітектури в'язниць, виправних установ, фабрик та казарм. В свою чергу Н. Еліас вивчав «структури житлових будинків як показник громадських структур», а також вивчення процесів становлення цивілізації. У роботі «Придворне суспільство» він аналізує, перш за все, процеси в дворянських придворних колах самодержавної Франції. Палаці і замки французької аристократії розглядаються під кутом зору їх суспільної функції з урахуванням різниці поколінь та статі. Слідом за ним П. Глейхманн створює «Житло з урахуванням тілесних потреб» – роботу, що описує виникнення і розвиток традицій гігієни та сексуального життя на матеріалі архітектури. Як відмічає Х. Делітц, цивілізаційний та фігураційний напрям в соціології, перейнявши багато чого з праць Н. Еліаса, передбачали архітектурне планування і забудову як відображення особливостей суспільства, що проходить етапи становлення цивілізації і створює взаємні залежності та зобов'язання. В якості фактичного матеріалу приклади з придворного життя були експліковані на модернове суспільство початку ХХ століття і згодом на сучасні умови [3].

Особливе місце займають напрацювання Д. Беккера під впливом Н. Лумана, які у спільній

роботі запропонували диференційно-теоретичний аналіз архітектурної семантики, що витікав із системно-теоретичного напрямку пошуків Лумана. З позиції системної теорії архітектура розглядається не як основний предмет дослідження, а саме комунікації з приводу архітектури. Цей підхід відповідає методам, що застосовуються в соціології науки, наприклад, аналізу текстів, які сприймаються як самоспостереження з боку суспільства. Семантичний докус, який виходить з системно-теоретичного підходу, основною метою містить історичний аналіз суспільства, виходячи з гіпотези про кореляції соціальної структури та прояву в ній семантики. Теорія архітектури розглядається в світлі ознак автономізації, пов'язаної з результатами процесу пізнання, зі специфікою суспільства, що постійно ускладнюється. Відповідно до цієї точки зору, архітектурі невластиві функції, естетика і значимість. Диференційно-теоретичний підхід розробляє питання про суть архітектури на базі принципу «огорожі з метою захисту в просторі» [3].

Нам варто звернути особливу увагу на фокус аналітики архітектурних форм через призму інституційної теорії. Відповідно, інституційна теорія в соціології розглядає архітектуру як «інституційний механізм», який міцно задає індивідам певний соціальний порядок і дозволяє при цьому реалізовувати архітектурні ідеї. Крім зазначених підходів є й інші соціологічні підходи, цікаві в плані застосування до архітектури. Так, з точки зору структуралізму, архітектуру слід розглянути як систему знаків, аналогічну мові (з урахуванням теоретичної сутності архітектури), сенс якої виникає в ній самій, в системі синтагматичних і парадигматичних зсувів [3].

Якщо проаналізувати суто соціологічні дослідження міського середовища, то варто звернутися до робіт Е. Берджеса, Р. Парка, Р. Макензі. В межах колективної роботи «Місто» вчені першими присвятили увагу соціологічним дослідженням міського середовища (морфологічному аналізу) [17]. В свою чергу соціолог М. Вільковській зазначає, що «не існує ні теорії про вплив навколишнього простору на поведінку людей, ні теорії про формування забудованого простору під впливом поведінки його жителів» [2]. Авторів, які працюють над проблемою історико-архітектурної складової міського середовища не так багато. Так, К. Лінч, сучасний англійський культуролог, автор теорії візуального сприйняття міста пише: «Ми зберігаємо сучасні знаки минулого і регулюємо

сьогодення, щоб здійснити свої уявлення про майбутнє». Він вважає, що основою формування середовища є критерій історичної достовірності. А відомий британський урбаніст Ч. Лендрі, фахівець з культурної політики і міського планування, в книзі «Креативне місто» називає культурну спадщину сумою творчих зусиль минулого, а результати творчості – механізмом, який дозволяє суспільству розвиватися, еволюціонувати [12].

Вище наведені теоретичні доробки вчених, які є представниками ряду соціо-гуманітарних наукових напрямів закладають основу дослідження архітектурних форм як елементів міського простору. З іншого боку, в той же час залишаються відкритими питання щодо змістовного наповнення сенсів, які містяться в об'єктах архітектури. В процесі аналітики постає необхідність у категоризуванні основних складових дослідження – архітектурний світогляд, архітектурний простір, архітектурний ландшафт та ін. Так, архітектурний світогляд, як відповідь на виклик часу, вбирає в себе його потреби, запити, інтереси і цінності, на основі чого складаються нові підходи до «підкорення» простору і його організації, що виражається у використанні певних методів, матеріалів, форм, інтервалів, ритмів. Трансформація архітектурного світогляду лежить в основі руху архітектури, яке видається не простою зміною архітектурних стилів і інженерних конструкцій, але «втіленням духу епохи», її культурної парадигми, в чому і полягає опосередкований вплив філософського світогляду на створення архітектурного простору. Архітектурним простором можна назвати середовище проживання людини, сформовану в результаті діяльності товариства, тобто сукупність архітектурних об'єктів, що знаходяться у взаємодії між собою (поняття включає всі сфери і рівні організації територій та будівельних об'єктів, системи розселення, міста з їх численними підсистемами). Архітектурний простір в цілому і його окремі об'єкти мають функціональність, яка повинна відповідати соціальним процесам, їх змісту і динаміці, ритму соціального життя, соціальної спрямованості діяльності споживача і його естетичним ідеалам. Так, слід зазначити, що особливості сприйняття архітектурного простору на рівні повсякденної свідомості продиктовані специфікою соціокультурного простору, в рамках якого він формується.

Архітектурний світогляд трансформується відповідно до потреб суспільства та ступеню

відповідності їм системи архітектурних об'єктів, що становлять архітектурний простір. Функціональна відповідність архітектури соціального життя є її найважливішою характеристикою, хоча і вельми рухомою. Це багато в чому обумовлено «плинністю» сучасного суспільства. Як зазначав У. Бек, «плинна» сучасність визначається високими темпами соціальної динаміки, передумови і проміжні результати якої невлітими. Нові соціальні процеси, в числі яких глобалізація, інформатизація, урбанізація, міграції, формування нових видів ідентичності, мультикультуралізм та інші, ставлять проблему організації архітектурного простору у відповідності з країнами, що розвиваються соціально-економічними і духовними потребами соціального суб'єкта.

Особливо важливою складовою трансформації соціокультурного простору є трансформація сприйняття. Даний аспект існування архітектурного простору розглядають П. Вірільо та У. Еко. Зміна процесу сприйняття пов'язана з формуванням нових ментальностей і деякими зрушеннями в національному менталітеті. Сприйняття архітектурного простору є багаторівневим, що відповідає його розгалуженій структурі. Окремі сфери і фрагменти архітектурного простору сприймаються на мікросоціальному рівні, тобто суб'єктом сприйняття є індивід або соціальна група. Поліваріативність ментальностей сучасного суспільства, виражена в мозаїчності ментального простору, в контексті розгляду ментальних конструктів як основи сприйняття архітектурного простору та його оцінки, обумовлює його варіативність та багат шаровість – з одного боку, а з іншого боку – гнучкість архітектурного світогляду. На макросоціальному рівні суб'єктом сприйняття архітектурного простору є народ як носій національного менталітету. У зв'язку з наявністю глибинного структурного рівня менталітет володіє більшим ступенем стійкості, порівняно з ментальністю, хоча і не позбавлений динамічності. В цілому національний менталітет впливає на формування типу архітектури та тенденції його трансформації, і разом з тим архітектура бере участь у складанні ментальних конструктів суспільства.

Рухливість ментальних конструктів лежить в основі динаміки культурних кодів сприйняття архітектурного простору. Відомий італійський філософ У. Еко, в межах семіологічного підходу, позиціонує архітектуру як комунікації, відзначаючи, що архітектура це ні що інше, як текст. Він зазначає: «Вже простий розгляд на-

ших відносин з архітектурою переконує нас в тому, що, як правило, маючи з нею справу, ми опиняємося втягнутими в акт комунікації, що зовсім не виключає функціональності». У зв'язку з цим актуалізується питання архітектурних кодів та їх декодування, що визначає сприйняття архітектурного простору і, зокрема, його функціоналу. Розглядаючи архітектуру як візуальну форму комунікації, У. Еко справедливо зазначає, що архітектура не вимагає концентрації уваги для її сприйняття, воно відбувається спонтанно, причому в колективних формах. У зв'язку з цим він, розробляючи загальні семіологічні підстави архітектури, виділяє різні типи кодів, які керують архітектурним повідомленням, що носять універсальний характер, тобто не прив'язані до історико-культурних обставин. В їх число входять типологічний, геометричний, семантичний, синтаксичний, іконологічний, стилістичний, риторичний, антропологічний коди.

На окрему увагу заслуговує постмодерністський напрям, який дозволяє розкрити інші аспекти вивчення архітектурних форм. Дискретність соціального життя, «децентрованість суб'єкта», розкладання реальності на актуальну і віртуальну, свобода і спонтанність як характеристики епохи постмодерну знаходять своє відображення і прочитання в архітектурі постмодерну. Філософські підстави постмодерністської естетики детермінували її основні принципи: «робота без правил» діалогізм, фрагментованість (велика кількість деталей, членувань, секцій), створення «дискретного іронічного колажу», цитування різних архітектурних стилів. Сукупність принципів постмодерністської архітектури відображає суперечливість епохи постмодерну, детерміновану комплексом різновекторних і вельми динамічних соціальних процесів, які одночасно символізують антиномічність сучасності, поєднання прогресивних і регресивних змін в форматі одного процесу або явища. Результатом зазначених процесів у ХХ столітті стало формування архітектурного неоавангардизму, що включає в себе три напрямки: постмодернізм, деконструктивізм і нелінійну архітектуру.

Розглянемо, яким чином в даному випадку діє принцип нелінійності. Отже, принцип нелінійності ліг в основу нової наукової картини світу, згідно з якою існують наступні закономірності його розвитку. По-перше, нелінійні процеси утворюють бар'єр, що перешкоджає зворотному ходу часу. По-друге, еволюція має біфуркаційний характер. Як зазначав засновник синергетики

Г. Хакен, специфікою розвитку нелінійних систем є чергування періодів щодо монотонного руху і зон біфуркації, в яких система втрачає стійкість по відношенню до малих збурень. У підсумку за зоною біфуркації слідує спектр альтернативних еволюційних сценаріїв. Долаючи біфуркаційний період, нелінійна динамічна система може перебувати в стані структурної або системної кризи. У першому випадку після зони біфуркації система може самозберегтися за допомогою реструктуризації.

Яким чином дані теоретичної конструкції пов'язані з дослідженням архітектурних форм? Ідеологія нелінійної архітектури корінням сягає в неоавангардне мислення, що репрезентується в працях таких філософів, як Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж. Ліотар, Ж. Бодріяр. Постмодернізм виступає філософсько-світоглядною основою нелінійної архітектури. В свою чергу постмодерністський поворот 70-х років ХХ століття дозволив ввести нові принципи і прийоми мислення в архітектурне формоутворення. Ідея дегуманізації, втрати сенсу, що проходить лейтмотивом в роботах філософів-постмодерністів відображена крізь призму неоавангардного архітектурного мислення в нелінійної архітектурі. Дана теза цілком відповідає невизначеності сучасного світу, його нестабільності та плінності. Як зазначає І. Добріцина «в теоретичних концепціях нелінійної архітектури можна бачити першу спробу представити сам процес створення споруди як розгорнутий у часі об'єкт. Тут присутні передбачення заміни традиційного архітектурного об'єкта процесуальним об'єктом, процесом, що підтвердилося на етапі дигітальної революції рубежу століть». І відповідно нелінійна архітектура стала візуалізацією переходу від лінійного до нелінійного сприйняття світу. Незважаючи на те, що нелінійна архітектура поділяється на кілька течій – гіперсупрематизм, неосупрематизм, сюрреалістична архітектура скульптура, в основі їх лежить єдиний принцип нелінійності, що робить пов'язує їх. Відмітимо, що домінуючі ідеї, які проходять головною лінією крізь постмодерністську філософію, знайшли своє візуальне відображення в архітектурних формах сучасності. Постмодернізм можна визначити як філософію множинності. Вона містить критику самого поняття центру, як організуючого початку. Децентралізованість і різноспрямованість сучасної реальності відображена в архітектурному різноманітті, еkleктичності, розширення меж архітектурного мислення. На зміну симетричній

композиції, що ґрунтується на єдиному центрі, приходить нова парадигма асиметричності.

Цікавою виступає думка Е. Соїа, який аналізуючи побудови А. Лефевра, каже, що «людське суспільство і, по суті, всі форми соціальних відносин і соціального життя виникають, розвиваються і змінюються в матеріально реальному і соціально уявному контексті міст», тобто «соціально уявний контекст», мабуть, можна назвати синонімом образу міста, тому що, дійсно, яке б не було матеріальне оточення, в результаті все одно його сприйняття й інтерпретація дуже сильно залежать від знань людей про це місце, про історичні, культурні, політичні та інші складові, від емоцій, що викликаються цим місцем та містяться в символах і спогадах, відповідно, дії або формування будь-яких переконань у результаті будуть ґрунтуватися на саме цьому соціально уявному контексті.

У свою чергу образи міста конструюються через знання, спогади, емоції, тобто конструювання соціального простору і є по факту створенням його образу. Однак часто в одному і тому ж місці співіснують речі, які, здавалося б, можуть дати абсолютно протилежні інтерпретації простору. Вибір залежить від конкретного спостерігача, від того, турист він, наприклад, або місцевий житель, від його знань, досвіду і поглядів. Важливо пам'ятати, що один образ не може дати повної картини, неможливо створити точний опис реальності, можна створити тільки одну з моделей. Влучним є спостереження С. Пайла: «...ландшафти міста повинні бути проінтерпретовані з урахуванням того, що їх поверхневі прояви, відкриваючись в них самих, будучи частиною історії самої по собі, не є всією (the whole) історією». Образів може бути настільки ж багато, як і інтерпретацій простору [9, с. 178].

Тобто, кожен суб'єкт, що сприймає архітектурне середовище, стає пасивним споживачем простору, зануреним у встановлений символічний порядок. Зв'язок соціального контролю з архітектурним простором міста аналізує Дж. Шорт, який відзначає, що архітектура міста – це система символічної комунікації, яка свідчать про те, хто є носієм влади, на чому ця влада тримається. Форма, призначення, розмір, внутрішнє планування або зовнішній дизайн – все це є свідченням природи, особливостей розподілу і боротьби за владу в своїй основі спирається на значення, які репрезентували, репрезентує і могло б репрезентувати міський простір «насправді місто – це система знаків, які

демонструють владу і престиж, статус і вплив, перемоги і поразки...» [16, р. 390]. Ставлячи під сумнів «абсолютну даність» просторового оточення, ми тим самим робимо висновок, що архітектурне середовище завжди соціально наповнено, і може бути розглянуто в категоріях «влади» і «примусу». Звертаючись до аналізу сучасного архітектурного простору міста, М. Фуко зазначає, що розвивається проблематика архітектури, яка створюється не просто для того, щоб сформувати погляд (пишність палаців), не для забезпечення огляду зовнішнього простору (геометрія фортець), а заради здійснення внутрішнього упорядкованого і детального контролю, заради того, щоб зробити видимими те, що знаходяться всередині. Урбаністична тканина сучасного міста, немислима без хмарочосів і скляних фасадів, створює специфічну систему соціального контролю, засновану на принципі тотальної наочності і проникливості: «Внутрішній простір будівлі все більше втрачає свою жорстку відмежованість від зовнішнього просторового оточення. Стіна стає перешкодою через яку можна проникнути, розширюється на окремі елементи або, у всякому разі, прагне це зобразити». Словом, архітектура тепер покликана бути інструментом перетворення індивідів: впливати на тих, хто в ній знаходиться, управляти їх поведінкою, доводити до них прояви влади, робити їх доступними для пізнання, змінювати їх. Як вказує М. Фуко, «Каміні можуть робити людей слухняними і знаючими. Стара проста схема укладення та огорожі (товсті стіни, важкі ворота, що утрудняють вхід і вихід) замінюються розрахунком числа вікон і дверей, глухих і порожніх просторів, проходів...» [18, с. 250]. Слід також зазначити, що Е. Гідденс, підкреслюючи важливість досліджень М. Фуко, також відзначає, що архітектура організацій безпосередньо пов'язана з їх соціальним статусом і системою влади, а офіси є архітектурним середовищем всередині організацій. Вчений зазначає, що архітектура будівель сучасного міста тісно пов'язана з наглядом як засобом підпорядкування влади.

На особливу увагу заслуговують теоретичні та методологічні напрацювання сучасних авторів, які працюють у напрямку вивчення сучасного міста та особливостей впливу архітектурних форм на його розвиток та функціонування, зокрема роботи професора Пенсильванського університету В. Рибчинського «Міський конструктор. Ідеї та міста» (опис протиріч, які передбачає «ефект Більбао» – явище, в ситуації

коли будівлі набувають статусу «ікон» на зразок Біг-Бена чи Ейфелевої вежі) [15]; робота голандського архітектора Р. Колхаса «Нью-Йорк у нестями» [6]; відома робота Я. Гейла «Міста для людей»; ґрунтова праця бразильського архітектора Ж. Лернера «Акупунктура міста» (детальний аналіз інструментів трансформації міста за допомогою міського планування та політичних рішень) [7] та ряд інших, в межах яких висвітлюються основні вектору впливу архітектурних ландшафтів на специфіку повсякденності життя в міських просторах.

Підсумовуючи, необхідно відзначити висловлену думку О. Зубаревої стосовно того, що архітектурний простір міста розглядається рядом вітчизняних та закордонних дослідників в контексті символічного взаємодії між владними структурами та акторами за допомогою архітектурних конструкцій та оформлення життєвого середовища. В цьому відношенні архітектура міста формує не тільки матеріальні оболонки для процесів життєдіяльності, а й «тексти» повідомлень, закодовані специфічною мовою форм, що дозволяють орієнтуватися в культурному просторі і закріплюють певні системи ідей і цінностей. Словом, архітектура не просто відтворює соціальне середовище, але й конструює її завдяки своїй матеріальності, і в цьому виявляються її соціоконтролюючі функції. Архітектурний простір сучасного міста, якісною особливістю якого є пере-

важання висоток і скляних фасадів, створює специфічну систему соціального контролю, засновану на принципі тотальної наочності і проникності, що в свою чергу, може бути розглянуто в контексті теорії паноптизму [1].

Висновки.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу було виявлено поступову еволюцію наукової думки щодо вивчення архітектурних об'єктів як елементів соціального простору міста. Відмічено ряд робіт вітчизняних та зарубіжних вчених у зазначеному напрямку. Зафіксовані основні теоретичні матриці аналізу в межах структуралістського, інституційного, постмодерністського напрямків. Окреслено основні модули аналітики архітектурних форм в дискурсі соціальних наук (від філософського, соціологічного, історико-культурологічного, урбаністичного напрямків) – будівлі, споруди, мости, вулиці, тротуари, пам'ятники, меморіали та інші об'єкти як елементи конструювання символічного коду міста та його репрезентації. Означено увагу наукових інтенцій в напрямку вивчення комунікативних та культурних кодів архітектурних ландшафтів. Відмічено основні сучасні публікації авторів, які працюють у векторі дослідження взаємозв'язку архітектурних форм та соціальної тканини міста із урахуванням вивчення повсякденної взаємодії мешканців міста.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Билько О. И. Социальный контроль в архитектурном пространстве современного города / О. И. Билько // Научно-теоретический альманах «Грані». – 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 92-94.
2. Вильковский М. Социология архитектуры / М. Вильковский. – М.: Фонд «Русский авангард», 2010. – 592 с.
3. Делитц Х. Архитектура в социальном измерении / Х. Делитц // Социологические исследования. – 2008. – № 10. – С. 113-120.
4. Джекобс Д. Смерть и жизнь больших американских городов / Д. Джекобс. – М.: Новое издательство, 2011. – 460 с.
5. Кагель М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кагель. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.
6. Koolhaas R. Cities of the World / R. Koolhaas, S. Fussel. – Taschen, 2015. – 744 p.
7. Лернер Ж. Акупунктура міста / Ж. Лернер. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 160 с.
8. Малес Л. Соціологія міста / Л. Малес, В. Середя, М. Соболевська, Ю. Сорока, О. Міхеєва. – Донецьк: Нолідж, 2010. – 463 с.
9. Мокроусова А. Образ города как ресурс анализа социального пространства / А. Мокроусова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2012. – № 3. – С. 173-181.
10. Мусієздов О. Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві: український досвід / О. Мусієздов. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – 348 с.
11. Мусина К. Формирование историко-архитектурной городской среды как фактор социокультурного развития / К. Мусина // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. – 2013. – № 4-2. – С. 32-36.
12. Петренко-Лисак А. Місто на дотик. Нотатки міської мрійниці. Рубрика. Все по полицках. 2018. 12 червня / А. Петренко-Лисак. – Режим доступу: <https://rubryka.com/blog/misto-na-dotyk/>
13. Петренко-Лисак А. Нові міста: які вони? Про час і простір. Феноменологічна замальовка. Рубрика. Все по полицках. 2018. 11 грудня / А. Петренко-Лисак. – Режим доступу: <https://rubryka.com/blog/novi-mista-yaki-vony/>
14. Рыбчинский В. Городской конструктор. Идеи и города / В. Рыбчинский. – М.: Strelka Press, 2015. – 232 с.
15. Short J. City as text. The Urban Order: An Introduction to Cities, Culture, and Power / J. Short. – New Jersey: John Wiley & Sons, 1996. – 516 p.
16. Трубина Е. Город в теории: опыты осмысления пространства / Е. Трубина. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 519 с.
17. Фуко М. Наглядати і карати / М. Фуко. – Київ: Основи, 1998. – 392 с.

REFERENCES

1. Bilko, O. (2012). Sotsialnyi kontrol v arkhitekturnom prostranstve sovremennogo goroda [Social control in the architectural space of the modern city]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 15 (1), 92-94 [in Russian].
2. Vilkovskii, M. (2010). *Sotsiologiya arkhitektury [Sociology of architecture]*. Moscow: Fond «Russkii avangard» [in Russian].
3. Delittc, Kh. (2008). Arkhitektura v sotsialnom izmerenii [Architecture in the social dimension]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, 10, 113-120 [in Russian].
4. Dzhekobs, D. (2011). *Smert i zhizn bolshikh amerikanskikh gorodov [Death and life of large American cities]*. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
5. Kastels, M. (2000). *Informatcionnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura [Information Age: Economy, Society and Culture]*. Moscow: GU VShE [in Russian].
6. Koolhaas, R., & Fussel, S. (2015). *Cities of the World. Taschen*.
7. Lerner, Zh. (2016). *Akupunktura mista [Acupuncture of the city]*. Ljviv: Vydavnytvo Starogho Leva [in Ukrainian].
8. Males, L., Sereda, V., Sobolevsjka, M., Soroka, Ju., & Mikhejeva, O. (2010). *Sociologhija mista [The city's sociology]*. Donecjk: Noulidzh [in Ukrainian].
9. Mokrousova, A. (2012). Obrazy goroda kak resurs analiza [The Image of the City as a Resource for the Analysis of Social Space]. *Zhurnal sotciologii i sotsialnoi antropologii*, 15, 173-181 [in Russian].
10. Musijezdov, O. (2016). *Misjka identychnistj u (post)suchasnomu suspiljstvi: ukrajinsjkyj dosvid [Urban Identity in (Post) Modern Society: Ukrainian Experience]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
11. Musina, K. (2013). Formirovanie istoriko-arkhitekturnoi gorodskoi sredy kak faktor sotsiokulturnogo razvitiia [Formation of historical and architectural urban environment as a factor in socio-cultural development]. *Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 4-2 [in Russian].
12. Petrenko-Lysak, A. (2018). Misto na dotyk [City to the touch]. *Notes of the city dreams. Heading. Everything is on the shelves*. Retrieved from: <https://rubryka.com/blog/misto-na-dotyk/> [in Ukrainian].
13. Petrenko-Lysak, A. (2018). Novi mista: jaki vony? [New cities: what are they?]. About time and space. Phenomenological sketch. Heading. Everything is on the shelves. Retrieved from: <https://rubryka.com/blog/novi-mista-yaki-vony/> [in Ukrainian].
14. Rybchinskii, V. (2015). *Gorodskoi konstruktor. Idei i goroda [Urban Designer. Ideas and cities]*. Moscow: Strelka Press [in Russian].
15. Short, J. (1996). City as text. The Urban Order: An Introduction to Cities, *Culture, and Power*, 390-413.
16. Trubina, E. (2013). *Gorod v teorii: opyty osmysleniia prostranstva [The city in theory: experiences of understanding space]*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
17. Fuko, M. (1998). *Naghljadaty i karaty [Watch and Punish]*. Kyjiv: Osnovy [in Ukrainian].

Надія Костянтинівна Міхно

Кандидат соціологічних наук, докторант
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи 4
Email: krupskayanadiya@gmail.com

Nadiya Mikhno

Candidate of Sociological Sciences, Doctoral Student
V. N. Karazin Kharkiv National University
24 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Цитування: Міхно Н. К. Архітектурні об'єкти як елементи соціального простору міста в предметному полі соціальних наук / Н. К. Міхно // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 4. – С. 64-73.

Citation: Mikhno, N.K. (2019). Arkhitekturni obiekty yak elementy sotsialnoho prostoru mista v predmetnomu poli sotsialnykh nauk [Architectural objects as elements of the social space of the city in the subject field of social sciences]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (4), 64-73.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.03.2019

Схвалено до друку / Accepted: 16.04.2019